

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ВАР'ЯН ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 930.85(38)“-06/-
04”:[316.64:316.343-054.5-021.479](043.5)

**ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ГРОМАДЯНИНА У КОЛЕКТИВНІЙ СВІДОМОСТІ
АФІН'ЯН VI-IV ст. ДО Н.Е.**

07.00.02. – всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Чернівці – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
АНДРУХ Світлана Іванівна,
Запорізький національний університет,
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
ЗЕЛІНСЬКИЙ Андрій Леонідович,
Інститут всесвітньої історії НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу історії країн Азії та Африки

кандидат історичних наук, доцент
ГУМЕННИЙ Віктор Леонідович,
Львівський національний університет ім. Івана Франка,
доцент кафедри археології та
історії стародавніх цивілізацій

Захист відбудеться «08» листопада 2024 р. о 11 год. на засіданні докторської ради Д 76.051.06 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корп. 14, ауд. 18).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23).

Автореферат розісланий «08» жовтня 2024 р.

Учений секретар
докторської ради
кандидат історичних наук, асистент

О.В. Руснак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Від епохи Античності до сьогодення запорукою успішного функціонування держави й демократичної форми правління виступає наявність розвинутого громадянського суспільства. Категоріально-понятійний апарат, який слугує соціальною симптоматикою демократичних держав та характеризує ціннісні пріоритети ключових міжнародних інституцій ХХІ ст., оперує низкою базових засадничих термінів – «громадянське суспільство», «громадянська свідомість», «громадянська освіта». Їхній контекст традиційно апелює до сутнісних ознак поняття «демократія», котре і в сучасних геополітичних реаліях не втратило своєї *актуальності*. Нині свідомий діяльний громадянин у певному сенсі постає гарантом збереження і розвитку стрижневих цивілізаційних універсалій. В незалежній Україні громадянське виховання набуло актуальності у зв'язку із суттєвою активізацією демократичних процесів. В означеному ракурсі об'єктивно *актуалізується* проблематика, пов'язана з висвітленням історичних витоків й особливостей формування у суспільній свідомості архетипного образу «взірцевого громадянина». Першим носієм досвіду «практичної демократії» стала політична думка Стародавніх Афін. Поняття «колектив громадян», «громадянство», «ідеальний громадянин» вже були органічно інтегровані в систему цінностей афінської полісної свідомості протягом VI-IV ст. до н.е. Отже, вивчення кола виокремлених питань в межах *актуалізації* допомагає глибше та об'єктивніше осмислити феномен афінської полісної свідомості й пайдейї, з одного боку, а з іншого – зробити проєкцію на трансформаційні процеси, яких у подальшому зазнав образ «ідеального громадянина». Крім того, попри значну розробленість в історіографії окремих питань щодо політичного, економічного, соціокультурного розвитку афінського поліса, проблема образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е. як історичної категорії, не знайшла належного комплексного розгляду у фахових працях.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації затверджено на засіданні Науково-технічної ради Запорізького національного університету (протоколи № 3 від 15.11.2012 р., № 4 від 23.11.2023 р.). Дисертаційна робота виконана у межах наукової теми кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин історичного факультету Запорізького національного університету «Міжнародні відносини та політичний розвиток зарубіжних країн» (державний реєстраційний номер 0114U002651).

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі соціально-політичних чинників і дидактичних тенденцій, які призвели до формування та утвердження образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- виокремити домінуючі світоглядні орієнтири, поширені у давньогрецькому соціумі;
- розглянути витoki та причини виникнення суспільного концепту «ідеальний громадянин» у Стародавніх Афінах;

- охарактеризувати зміст образу ідеального громадянина на основі аналізу морально-етичних уявлень афінської полісної спільноти про доброчесність і способи її реалізації кожним афінянином;
- простежити еволюцію образу ідеального громадянина з точки зору його соціальної симптоматики;
- розкрити стрижневі засади виховання взірцевого громадянина у пайдейї та значення публічного простору поліса у становленні громадян;
- дослідити мотивації й форми забезпечення суспільної активності членів общини;
- визначити засоби врегулювання відповідності особистості образу ідеального громадянина та їх ефективність у колективному сприйнятті афінянами.

Об'єктом дослідження є афінська громадянська община, світоглядні орієнтири якої утворювались в ході становлення та історико-культурного розвитку давньогрецького поліса.

Предметом дослідження став образ ідеального громадянина у колективній свідомості афінських громадян.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від початку VI ст. до н.е. до кінця IV ст. до н.е. Нижня хронологічна межа обумовлена реформами Солона, внаслідок яких утворилась афінська громадянська община як політична та соціокультурна спільнота. Верхня хронологічна межа пов'язана з початком кардинально відмінного від попередніх – елліністичного періоду давньогрецької історії та скасуванням демократичного правління у Стародавніх Афінах. В ряді випадків вихід за визначений хронотоп обумовлюється необхідністю пояснення еволюції й трансформації досліджуваних явищ.

Географічні межі дисертації включають Стародавні Афіни як поліс, на терені та відповідно до особливостей історичного розвитку якого відбувалось формування образу ідеального громадянина. З урахуванням логіки дослідження територіальні межі роботи також дотично охоплюють інші поліси Балканської Греції, островів Егеїди, деякі поліси Малої Азії та Північного Причорномор'я.

Методи дослідження. Вивчення образу ідеального громадянина у колективній свідомості стародавніх афінян з точки зору його феноменологічних проявів ґрунтується на застосуванні низки базових діалектичних принципів, методологічних підходів й методичних прийомів. Стрижневими в роботі стали принципи історизму та наукової об'єктивності. Теоретико-методологічні засади репрезентовані загальнонауковими (реконструкція, синтез, логічний), конкретно-історичними (проблемно-хронологічний, структурний аналіз, критичний підхід), а також – ретроспективним, методами пізнання.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що на основі аналізу тематичної історіографії та використання широкого пласта писемних джерел і археологічних артефактів, здійснене узагальнююче дослідження особливостей феномену ідеального громадянина, який став архетипним образом у колективній свідомості громадян афінського поліса. Дослідницька новизна визначається також

тим, що в ній

Уперше:

- визначено витoki та причини виникнення концепту «ідеальний громадянин» у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е.;
- комплексно проаналізовано зміст образу ідеального громадянина у Стародавніх Афінах;
- публічний простір поліса розглянуто як інтегроване у практику виховання громадянина середовище, із врахуванням його ціннісно-етичних домінант;
- охарактеризовано провідні способи реалізації громадянської доброчесності.

Уточнено:

- вплив сутнісних складових афінського громадянства на утвердження еталона ідеального громадянина в контексті юридично-правової регламентації відповідності індивідуума цьому еталону;
- значення, послідовність та зміст релігійних ритуалів, що супроводжували етапи введення хлопчиків у фратрію від начатків до набуття ними статусу повноправного громадянина;
- роль соціокультурного середовища у формуванні майбутніх громадян поліса в період дитинства.

Набуло подальшого розвитку:

- судження про систему пайдейї як громадянської освіти;
- постулат про еволюцію складових образу ідеального громадянина у зв'язку з процесом демократизації поліса.

Практичне значення результатів дослідження. Результати роботи можуть бути використані під час підготовки курсів, спецкурсів з історії Стародавньої Греції, античної культури, історії релігій Стародавнього світу, для дослідження подальшої еволюції образу ідеального громадянина в часи Античності та у наступні епохи. Міждисциплінарний характер роботи дозволяє залучати її висновки у навчальних курсах юридичного (Історія держави та права), педагогічного (Історія педагогіки), філософського (Історія античної філософської думки), мистецтвознавчого (Образ людини в епоху Античності) напрямів, культурної антропології, а також – у вивченні публічного простору міста.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, де викладено авторське осмислення образу ідеального громадянина, сформованого й поширеного у колективних уявленнях афінян VI-IV ст. до н.е., а саме: його витоків та причин виникнення; змісту даного образу; системи, методів та принципів виховання вірцевого громадянина; способів реалізації громадянської доброчесності в афінському соціумі. Наукові результати дисертації належать особисто авторці, виступають її теоретичним і практичним внеском у розвиток історичної думки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були представлені на конференціях: III V, VII університетські науково-практичні конференції «Молода наука» й конференція «Науковий потенціал Запорізького

національного університету та шляхи його розвитку» (м. Запоріжжя, 2010-2012, 2014); Всеукраїнська конференція VI «Богданівські читання» (м. Черкаси, 2010); II, III Міжнародні науково-практичні конференції «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (м. Луганськ, 2011, 2012); IV, V Міжнародні наукові конференції «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» й X-XII, XIV читання пам'яті проф. П. Й. Каришковського (м. Одеса, 2012, 2013, 2016, 2018, 2023); 63-64-а, 66-72-а Міжнародні конференції «Каразінські читання», міжнародна наукова конференція до 40-річчя кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ХНУ ім. В. Н. Каразіна, круглий стіл «Професор Харківського університету Владислав Бузескул: антикознавець, медієвіст, історик науки» й III Читання пам'яті проф. В. І. Кадєєва «Античний світ та Середні віки» (м. Харків, 2010, 2011, 2013-2019); Міжнародні наукові конференції «Наукові засади об'єктивності і суб'єктності громадянського суспільства», «Свій» vs «Чужий»: ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя» (м. Київ, 2017, 2022).

Публікації. Основні результати дослідження були опубліковані у 37 наукових публікаціях, з яких 10 – статті у вітчизняних фахових виданнях, три з яких внесено до міжнародних наукометричних баз даних; 1 – стаття в закордонному фаховому виданні; 26 – наукові праці в інших виданнях.

Структура роботи. Робота складається зі Вступу, 4 розділів, 15 підрозділів, Висновків, Списку джерел та літератури – 734 найменування. Обсяг основної частини роботи складає 202 сторінки машинописного тексту, загальний обсяг роботи – 376 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, об'єкт та предмет, завдання дослідження, окреслено географічні та хронологічні межі, представлено наукову новизну і практичне значення роботи, наведено методи дослідження, відомості про апробацію його результатів, зазначено структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження»** охарактеризовано джерельну базу, здійснено історіографічний аналіз обраної теми, визначено теоретико-методологічну основу дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Джерельна база»* наведено аналіз використаного комплексу **писемних та речових** джерел. **Писемні** джерела розподілені на дві основні групи: наративні (включає законодавчі акти, історичні праці, філософські трактати, літературні твори, публіцистику, праці біографічного жанру, географічні твори) та епіграфічні. До підгрупи *законодавчих актів* віднесено нормативні акти VI-IV ст. до н.е., що врегульовували суспільно-політичний лад поліса, публічну і приватну сфери життя. У дослідженні поліса вагоме значення мають *історичні праці* – історіописання Геродота, Фукідіда, Ксенофонта; крім того – трактати Псевдо-Ксенофонта й Арістотеля. Наступна група наративних джерел – *філософські трактати*, класифіковані за тематичною спрямованістю: політико-філософські; етико-філософські; філософсько-педагогічні. До політико-філософських робіт належать

погляди Сократа, зафіксовані Ксенофонтом («Спогади про Сократа», «Захист Сократа на суді», «Бенкет»), праці Платона («Держава», «Закони») та Арістотеля («Політика»). В опусах етико-філософського спрямування авторами вирішувались проблеми змісту окремих чеснот і доброчесності в цілому, світоглядних, філософських й політичних категорій. До таких відносять – діалоги й трактати Платона («Федр», «Софіст», «Про доброчесність», «Визначення»), твори Арістотеля («Нікомахова етика», «Велика етика», «Поетика») й Феофраста («Характери»). Філософсько-педагогічні праці включають «Кіропедію» Ксенофонта і «Про виховання дітей» Псевдо-Плутарха. *Літературні твори* представлені епосом («Роботи і дні» Гесіода, «Іліада» та «Одіссея» Гомера); поезією (елегії Калліна, Солона, Фокіліда, Ксенофана, Крітія); античною трагедією (Софокл, Евріпід); комедією (Арістофан, Менандр). До *публіцистичних творів* включені промови ораторів – Гіперіда, Демосфена, Дінарха, Есхіна, Ісократ, Лікурга Афінського, Лісія. Цінний інформаційний пласт відносно особливостей політичного устрою держави, суспільного ладу і традицій афінського поліса містять твори *біографічного жанру* – Плутарха й Діогена Лаертського. До *географічних творів* належить «Опис Еллади» Павсанія.

Другу групу писемних джерел становлять написи – псефісми, декрети, посвяти, списки ефебів, переліки загиблих воїнів та ін.

Речові джерела діляться на дві групи: археологічні й візуальні. Вагому практичну (артефактну) базу, котра доповнює свідчення писемних джерел, становлять матеріали *археологічних досліджень*, зокрема, розкопок афінської агори, опублікованих Американською школою класичних студій в Афінах. Група доволі численних *візуальних джерел* представлена розписною керамікою, скульптурою, намогильними стелами кінця VI-IV ст. до н.е. з оприлюднених у відкритому доступі археологічних колекцій музейних зібрань, каталогів, опублікованих досліджень.

У підрозділі 1.2. «Історіографічний аналіз» здійснено класифікацію історіографічної бази досліджуваного питання за проблемно-хронологічним принципом, на основі якого виокремлено 3 блоки наукових розвідок зарубіжних і вітчизняних дослідників античності XIX – початку XXI ст., присвячені – сутності афінського поліса, соціально-економічним й соціокультурним особливостям його розвитку.

Перші роботи із загальної історії Стародавньої Греції, що побачили світ з середини XVIII до середини XIX ст. – У. Мітфорда, Дж. Грота у Великобританії, К. Мюллера, Е. Курціуса у Німеччині, проблему поліса не розглядали. У другій половині XIX ст. питання сутності суспільно-політичного устрою афінського поліса аналізувалось в руслі загальних праць з давньогрецької політичної історії Ф. де Куланжем, Г. Бузольтом; в українській історіографії доби Російської імперії – В. Бузескулом. У другій половині XX ст. – на початку XXI ст. проблема поліса стала предметом спеціальних досліджень. Найбільшу увагу привертають ґрунтовні роботи даного періоду Дж. Обера, М. Гансена, Дж. Дейвіса, Х. Туманса. В українській науці проблема становлення і сутності афінського поліса від темних віків й архаїчної доби до правління Клісфена змістовно розкривається в тематичній монографії В. Ставнюка

«Становлення афінського поліса».

Роботи, присвячені окремим аспектам *соціально-економічного* зростання афінського поліса, використані для розкриття впливу економічного чинника, соціальної стратифікації афінської громадянської общини на формування образу ідеального громадянина, забезпечення йому доступу до досягнення доброчесності. На початку ХІХ ст. з'явився перший спеціальний труд з історії афінської економіки – «Державне господарство афінян» А. Бьока. Рубіж ХІХ-ХХ ст. позначився заснованим на модерновому підході дослідженням соціальних рухів в античних Елладі та Римі Р. фон Пьольтмана, а також знаковою роботою К. Белоха. На початку ХХ ст. була опублікована новаторська монографія М. Фінлі «Антична економіка». Історіографія 1970-1980-х рр. представлена, зокрема, колективною монографією М. Остіна й П. Відаль-Наке. До розгляду соціумних процесів звертались К. Робак, Н. Фішер, Р. Рідлі, Л. Маринович. У другій половині ХХ ст. антикознавці більше уваги почали приділяти вивченню афінської громадянської общини як соціальної спільноти та її взаємозв'язкам. На предмет спеціальних досліджень перетворилось повсякденне життя афінян й історія дитинства в античності, що відобразилось в статтях Дж. Бакстер, Л. Бомонт, А. Ладжії, О. Палагії, М. Зоммер, Д. Мак-Давелла, С. Паттерсон, Д. Огдена, Е. Ірвін.

Наукові праці *соціокультурної проблематики* за тематикою згруповані наступним чином: ті, що розглядають особистість афінського громадянина; присвячені освіті й формуванню громадянина в процесі пайдейї; котрі висвітлюють релігійні вірування. Однією з перших робіт, у яких в контексті культури аналізується світогляд стародавніх греків, стала «Історія грецької культури» Я. Буркхардта, написана наприкінці ХІХ ст. Знаковими для початку ХХ ст. є фундаментальні антикознавчі студії У. фон Віламовіц-Меллендорфа й Т. Зелінського. Дослідження моральних чеснот громадянина в етичному, релігійному і політичному контекстах здійснене А. Едкінсом. Історіографія 1960-1980-х рр. репрезентована в першу чергу науковим доробком Ж.-П. Вернана. В межах історичної парадигми окремі аспекти образу ідеального громадянина розглядаються М. Крістом. Світогляд еллінів й система цінностей полісного суспільства, котра його формувала, в українській історіографії розглядаються А. Зелінським у монографії «Александрійські фараони та їхні піддані». Цінним прикладом використання вітчизняними істориками сучасної методології в антикознавчих студіях є роботи В. Гуменного із вивчення образу парфян, поширеного у римському соціумі.

Освіті й вихованню як одним з головних складових формування ідеального громадянина та втілення на практиці суспільних ідеалів поліса, присвячено педагогічні праці К. Шмідта, П. Жирара, А.-І. Марру. Концептуальні питання пайдейї в історико-філософському ракурсі розкриті в досі актуальній роботі В. Йегера. Низка праць релігійної тематики представлена виданнями Б. Богаєвського, М. Нільссона, Дж. Ларсон, Р. Паркера, Дж. Нейлс, А. Ханіотіса.

У підрозділі 1.3. «*Теоретико-методологічні засади*» наведені концептуально-методологічні підходи дослідження. Воно ґрунтується на застосуванні

позитивістського підходу у викладі матеріалу та здійсненні аналітичних узагальнень й використанні дослідницького інструментарію, розробленого для вивчення історії ментальностей. Останній дозволяє поставити нові проблемні питання до деяких світоглядних концептів, притаманних античному соціуму, зокрема, звернутись до комплексного аналізу образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е.

Потреба характеристики поліса як середовища, особливості розвитку якого формували образ ідеального громадянина, орієнтована на концепцію М. Блока з його розумінням суспільства як структури постійно взаємодіючих елементів – «сфер життя». Запроваджений Л. Февром метод аналізу культури крізь міф і ритуал як її ключових проявів, так само демонструє придатність для симптоматики й характеристики духовно-етичних уявлень афінських громадян досліджуваного періоду в умовах тісного взаємозв'язку поліса і релігії, переходу від міфологічної свідомості індивідуума до раціонального осмислення ним світу.

Другий розділ **«Витоки та причини виникнення суспільного концепту «ідеальний громадянин» у Стародавніх Афінах»** містить характеристику чинників, що обумовили появу й утвердження образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян протягом VI-IV ст. до н.е.

У підрозділі 2.1. *«Ціннісно-етичні домінанти афінського поліса і передумови формування в його середовищі образу ідеального громадянина»* розглянуто еволюцію ціннісно-етичних домінант афінського поліса, що відбулась в процесі його демократизації. Зміна суспільно-політичної ситуації спричинила еволюцію принципів функціонування громадянської общини від запровадженого Солоном поміркованого благозаконня (евномії) до громадянської рівності (ісономії та ісегорії), властивої V-IV ст. до н.е. Одночасно відбувалось формування системи цінностей поліса: поступове поширення на представників демосу цінностей аристократичного суспільства, котрі трансформувались в руслі вимог нової громадянської ідеології.

У підрозділі 2.2. *«Значення релігійно-світоглядних пріоритетів у процесі набуття образом ідеального громадянина ознак універсальності»* охарактеризовано вплив духовно-релігійного життя на формування громадянського світогляду афінян. Перший етап впливу релігійного чинника на становлення громадянської свідомості позначався обрядами включення афінян до фратрії, які закладали основи ідентичності членів общини; другий етап передбачав подальшу участь у соціокультурній діяльності, що було запорукою виникнення колективних уявлень і колективної пам'яті. Спільність релігійно-світоглядних уявлень членів общини сприяла набуттю образом досконалого громадянина ознак універсальності.

У підрозділі 2.3. *«Вплив соціально-економічного сегмента на складання архетипу полісної свідомості»* зазначено, що економічний чинник виступав складовою статусу повноправного громадянина та елементом відповідності його загальноприйнятому ідеалу. Залежність рівня участі у державному врядуванні від належності до майнового цензу, поділ сфер діяльності за престижністю, функціонування системи літургій визначали вплив соціально-економічного сегмента

на складання архетипу полісної свідомості – усталеного образу громадянина, котрий є сумлінно виконуючим економічні обов'язки власником землі та ойкоса.

У підрозділі 2.4. *«Сутнісні складові утворення еталона ідеального громадянина»* прослідковано процес становлення поняття громадянства в афінському полісі. Протягом VI – першої половини V ст. до н.е. в Афінах відбулось законодавче закріплення статусу громадянина як учасника політичного життя. Сутнісні складові афінського громадянства визначали та фіксували структуру його взірцевого образу у колективних уявленнях афінян. Сумлінне виконання громадянином своїх прав та обов'язків виступало конкретизованою реалізацією ідеалу активного громадянина поліса.

Третій розділ **«Система, методи й принципи формування ідеального громадянина в афінському полісі»** присвячено аналізу змісту образу ідеального громадянина та засад його виховання.

Підрозділ 3.1. *«Політичні реалії й особливості полісного життя VI-IV ст. до н.е.»* висвітлює суспільно-політичну ситуацію, в умовах якої відбувалось становлення громадянської свідомості та колективних уявлень афінян про офіційне громадянство. Зміцнення і демократизація громадянських інституцій у VI-IV ст. до н.е. сприяло набуттю утвердженням в афінському полісі політичним режимом, за виключенням коротких періодів встановлення тиранічних чи олігархічних режимів, ознак прямої демократії. Тісний зв'язок між громадянином і полісом обумовлював перетворення останнього на складову ідентичності людини.

У підрозділі 3.2. *«Зміст образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян»* розглянуто зміну уявлень про взірцевого громадянина на основі зміни поглядів афінян на доброчесність. Еволюція образу ідеального громадянина відобразилась, зокрема, у трансформації змістового навантаження етичних категорій «арете» й «калокагатія» від переваги фізичної складової у VIII-VII ст. до н.е. до гармонійного поєднання її з моральною доброчесністю у VI-IV ст. до н.е. Комплекс громадянських чеснот, із набуттям яких афінянин вважався наділеним арете або відповідним ідеалам калокагатії, становив базис, на якому засновувалось взірцеве поняття доброчесності громадянина.

Підрозділ 3.3. *«Стрижневі засади виховання ідеального громадянина у пайдейї»* присвячений розгляду системи афінської освіти й виховання. Прослідковано еволюцію змісту пайдейї. Зазначено, що як громадянська освіта пайдейя передбачала набуття людиною знань, умінь, навичок, необхідних для інтеграції у соціокультурне і політичне середовище, виконання громадянських обов'язків, відтворення у своїй діяльності політичних цінностей, культурних норм.

У підрозділі 3.4. *«Ідеальний громадянин і роль полісного публічного простору в його становленні»* розглянуто вплив публічного простору афінського поліса на виховання громадян. Публічний простір мав задовольнити вимоги політичних та соціокультурних практик громадянської общини. Він мав сакральний характер, свідченням чому було вигнання «нечистих» громадян за його межі; поставав місцем панування закону, втіленням якого були псефісми та договори, висічені на стелах;

також забезпечував передачу соціокультурних норм, реалізацію права кожного її члена на участь в житті поліса.

Четвертий розділ **«Способи реалізації громадянської доброчесності в афінському соціумі»** визначає методи стимулювання та основні напрямки реалізації суспільно значимої діяльності громадян, а також – форми врегулювання полісом поведінки афінян.

У підрозділі 4.1. *«Мотивації й форми забезпечення суспільної активності членів общини»* зазначено, що афінська громадянська община демонструвала усвідомлене ставлення до потреби включення громадян у соціокультурну і політичну діяльність поліса. Відображенням його став комплекс заходів фінансової підтримки населення, котрі виступали прообразом соціальної політики держави та розглядаються як провідні чинники мотивації громадянської активності.

Підрозділ 4.2. *«Виконання громадянами поліса принципів моральності в їхній соціокультурній діяльності»* висвітлює практику реалізації членами соціуму набутої доброчесності в процесі участі у соціокультурній діяльності за двома основними напрямками – участь у релігійних культах, святкових процесіях, агонах як обов'язок віддавати належне богам та відвідування театру, симпосіїв, котрі виступали вагомими соціальними інститутами. Громадянська ісономія надала можливість кожному повноправному члену общини участю у агонах довести свої чесноти. Іншим способом прояву доброчесності у соціокультурній діяльності було виконання літургій.

У підрозділі 4.3. *«Політична активність індивідуума як органічний усвідомлений прояв полісного громадянства»* наведено форми участі афінських громадян в управлінні державою. Право політичної участі реалізовувалось завдяки виконанню обов'язків за посадою на рівні поліса, філи, дема, а також через застосування передбачених полісом інструментів збереження політії – остракізму, законів проти тиранії, внесення ісангелії, «графе параномон». Беручи участь у врядуванні громадянин мав керуватись поняттями справедливості, пріоритетності блага поліса, почуттям відповідальності за збереження полісного ладу та звичаїв пращурів, виявляючи, таким чином, громадянську доброчесність.

У підрозділі 4.4. *«Засоби врегулювання відповідності особистості образу ідеального громадянина та їх ефективність у колективному сприйнятті афінянами»* визначено основні способи заохочення афінян до суспільно корисної діяльності й покарання їх за протиправну або невідповідну нормам суспільної моралі поведінку. Оцінка відповідності афінянина наявному у колективних уявленнях образу ідеального громадянина традиційно здійснювалась у формі надання почесностей і похвали. Регулятивну функцію виконували передбачені законами покарання за порушення громадянином засад полісного життя та його суспільний осуд.

У **«Висновках»** узагальнено результати дослідження:

Виокремлено домінуючі світоглядні орієнтири давньогрецького соціуму, в основі яких містилось ціннісне ставлення членів громадянської общини до поліса як релігійної та політичної спільноти, а також – ціннісно-етичні домінанти самого поліса. Останні становили основу політії, створювали ідеологічне підґрунтя для утворення

образу взірцевого громадянина у колективних уявленнях афінян. Їхній зміст відображав трансформацію державного ладу, визначав місце громадянина в державі, комплекс взаємних прав та обов'язків. До ціннісно-етичних домінант поліса належали: євномія, ісономія, ісегорія, свобода, справедливість, повага до богів, пращурів, батьків, пріоритетність блага поліса, патріотизм, громадянська відповідальність.

Розглянуто витoki та причини виникнення суспільного концепту «ідеальний громадянин» у Стародавніх Афінах, котрі полягали в особливостях розвитку поліса як держави, міста та передусім громадянської общини, а саме: впливу політичних реалій VI-IV ст. до н.е., сутнісних складових громадянства та соціально-економічного сегмента поліса. Політичні реалії VI-IV ст. до н.е. характеризувались становленням і розвитком поліса, процесом демократизації державного управління, виникненням поняття громадянства як правової категорії, збільшенням обсягу громадянських прав представників нижчих майнових цenzів. Ключові громадянські права – участь в управлінні полісом, служба у громадянському ополченні, володіння земельною ділянкою, нерухомим майном виступали водночас почесними обов'язками й проявлялись у складових образу ідеального громадянина: воїна – захисника поліса; учасника політичної діяльності, відповідального за збереження політії; господаря ойкоса, котрий успішно веде господарство, справно виконує літургії, дотримуючись справедливості та пріоритетності блага поліса; високоморального, активного й патріотично вихованого члена соціуму. Вплив соціально-економічного сегмента на складання архетипу полісної свідомості був заснований на тому, що соціальний статус громадянина, регламентація його прав залежали, після реформ Солона, від обсягів прибутку із землеволодіння. Земельна ділянка виступала ідентифікуючою ознакою громадянина, гарантією його готовності захищати поліс, елементом престижності. Ойкос був базовим рівнем ідентичності, економічною основою дотримання обов'язків індивідуума перед полісом, що сприймалось як органічне втілення справедливості з точки зору прояву базової ціннісно-етичної складової полісного устрою.

Охарактеризовано зміст образу ідеального громадянина на основі аналізу морально-етичних уявлень афінської полісної спільноти про доброчесність і способи її реалізації кожним афінянином. До громадянських чеснот афіняни зараховували мужність та звитягу, помірність та поміркованість, честолюбство й прагнення до слави, розум і мудрість. Також доброчесного громадянина вирізняло – благородне походження, наявність відзнак за військову службу й участь в управлінні полісом, сумлінне, часто понаднормове виконання літургій, уславлення поліса перемогами у агонах, успадкована слава пращурів, котрі так само відзначилися суспільно-корисною діяльністю. Основними способами реалізації громадянської доброчесності й водночас прикладним компонентом образу ідеального громадянина була, заснована на громадянській відповідальності, активність у соціокультурній та політичній діяльності. Афіняни розпочинали органічно долучатися до участі в соціокультурному житті поліса вже у дитячому віці. Присутність дітей в ролі глядачів, учасників заходів на місцевих релігійних святах, панеллінських іграх сприяла їхній інкультурації,

формуванню колективної ідентичності, спільної культурної пам'яті громадянської общини. З набуттям повноправності афіняни мали повну змогу доводити свою доброчесність завдяки участі у державному управлінні, під час якої афінянин засвоював закони, норми суспільної моралі та етики, демонстрував особисті чесноти.

Простежено еволюцію образу ідеального громадянина у колективній свідомості афінян, проявом якої став перехід від аристократичного ідеалу громадянина-воїна, властивого соціальним уявленням та взірцям VIII-VII ст. до н.е., з акцентом на фізичну підготовку як підґрунтя військових успіхів, благородне походження, заможність за рахунок військової здобичі, – до ідеалу доброчесного гармонійного активного громадянина VI-IV ст. до н.е. Морально-етичний зміст образу ідеального громадянина засновувався на аристократичному етосі, культурні норми й моделі поведінки якого в процесі демократизації поліса поступово поширювались на демос. Відповідно, змістової трансформації зазнали ключові, для позначення громадянської доброчесності, поняття «арете» й «калокагатія», а також – комплекс чеснот, ними уособлених. Арете і калокагатія VIII-VII ст. до н.е. були пов'язані з благородним походженням. Вже на початку V ст. до н.е. арете позначала доброчесність, засновану на суспільній значимості діяльності кожного члена поліса. Змістове навантаження калокагатії також зазнало трансформації від переваги фізичного розвитку у Гомера до синкретичного поєднання фізичної та духовної досконалості у Ксенофонта. Симптоматично, що у VI-IV ст. до н.е. утвердження в общині принципів ісономії, ісегорії уможливило досягнення арете й калокагатії всіма афінськими громадянами, які спромоглися проявити доброчесність, реалізуючи громадянські обов'язки. Разом з тим, суспільна думка в Афінах VI-IV ст. до н.е. пов'язувала чесноти громадянина і цінність його діяльності з користю для держави, що визначало еволюцію їхнього змісту як морально-етичних категорій, порівняно із чеснотами гомерівських героїв.

Розкрито стрижневі засади виховання взірцевого громадянина у пайдейї та значення публічного простору поліса у становленні громадян. Стрижневими засадами пайдейї було виховання людини в дусі полісної ідентичності й громадянської відповідальності. Вона поставала афінським взірцем громадянської освіти – системою духовно-світоглядного «формування» громадян, у першу чергу спрямованою на їхню підготовку до участі у політичному і соціокультурному житті поліса, засвоєння та відтворення ними у своїй повсякденній діяльності полісних цінностей, морально-етичних норм, культурних надбань. Пайдейя поєднувала освітню і соціокультурну складові, а її зміст адаптувався відповідно до еволюції образу ідеального громадянина. Консолідуюче значення у вихованні громадян відводилось публічному простору, який забезпечував передачу соціокультурних настанов та ідеалів, реалізацію права участі у житті поліса. Одночасно, саме він – як простір закону, політичної, релігійної діяльності, комунікації, візуалізації цінностей та громадянської доброчесності, – виконував освітню, дидактичну, соціалізуючу функції, сприяв формуванню колективної пам'яті, громадянської свідомості.

Досліджено мотивації й форми забезпечення суспільної активності членів общини. У VI-IV ст. до н.е. поліс застосовував два види мотивації суспільної

активності афінян: психологічне стимулювання і грошове заохочення. До останнього належали – містофорії, діобелія, відшкодування інвалідам, утримання дітей загиблих громадян, теорикон. Означені фінансові виплати мали забезпечити реалізацію громадянами своїх соціальних і політичних прав як доказ функціонування демократії та збереження ісономії. У поєднанні з господарською діяльністю соціальна політика поліса становила економічну базу дозвілля як форми практичного забезпечення членам общини активної суспільної діяльності, надаючи їм можливість перманентно відволікатись від домогосподарства для участі в управлінні полісом, включення у пайдею та, як наслідок, досягнення чеснот.

Визначено засоби врегулювання відповідності особистості образу ідеального громадянина та їх ефективність у колективному сприйнятті афінянами. Нагородою достойним людям вважались «похвала» і «почесті» – вінки, привселюдне уславлення, ателія, сітесіс, проедрія, встановлення статуй, дарування землі, публічні поховання за державні кошти, отримання цінних подарунків від міста. Питання необхідності визнання й дотримання громадянином основних полісних цінностей врегульовувались законом та суспільним осудом. У полісній свідомості афінян способи врегулювання громадянської доброчесності різнились за ступенем дієвості, основним критерієм якої був вплив на поширення доброї або недоброї слави серед співгромадян. Найефективнішими видами почестей у такому контексті вважались: нагородження вінком із публічним проголошенням; встановлення статуї, низка інших офіційних вшанувань. Найважчими покараннями вважались – атімія, вигнання з поліса, заборона ховати злочинців в його межах; одночасно засуджений афінянин позбавлявся привілеїв свого громадянського статусу – прав участі у політичному і соціокультурному житті поліса.

Таким чином, образ ідеального громадянина, утверджений в колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е., став наслідком соціально-політичних, економічних, духовно-релігійних особливостей розвитку поліса та відображав потребу соціуму у «створенні» належних громадян, здатних зберігати й відтворювати регламентовані засади полісного життя. Сформований та вихований у пайдеї афінський громадянин – це наділена достатніми знаннями, уміннями й навичками людина, з усвідомленням набутої доброчесності шляхом отримання почестей і похвали, відсутністю підстав для покарань та найголовніше, – спроможна виконувати свої громадянські обов'язки, орієнтовані на досягнення блага поліса.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації у фахових виданнях та виданнях, включених до наукометричних баз

1. Вар'ян О. Використання сюжетів давньогрецького вазопису у дослідженні концепції «ідеального громадянина». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2013. Вип. XXXV. С. 244-247.
2. Вар'ян О. Судова влада у Давній Греції як інститут формування особистості громадянина. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного*

університету. Запоріжжя, 2013. Вип. XXXVI. С. 229-233.

3. Вар'ян О. Економічна складова концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2013. Вип. 16. С. 28-36.

4. Вар'ян О. Відображення естетичної складової образу ідеального громадянина за матеріалами аттичного вазопису. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*. Київ, 2014. Вип. XVII. С. 200-206.

5. Вар'ян О. Вплив полісу на формування образу ідеального громадянина у Давніх Афінах. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2014. Вип. 40. С. 275-280. **(Index Copernicus)**.

6. Вар'ян О. Вплив давньогрецької пайдейї на формування особистості громадянина у античних полісах Північного Причорномор'я. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*. Київ, 2015. Вип. XVIII. С. 181-186.

7. Вар'ян О. До питання про вплив публічного простору на формування громадянина у Давніх Афінах та полісах Північного Причорномор'я (на прикладі Ольвії Понтійської). *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*. Київ, 2016. Вип. XIX. С. 213-223.

8. Varian O., Skholyk A. Citizenship as the main research category in the study of an ideal citizen image in Ancient Athens. *East European Historical Bulletin*. 2021. Vol. 20. P. 8-19. (Особистий внесок здобувача: написано дві третини статті). **(Web of Science)**.

9. Вар'ян О. Дієвість способів регулювання громадянської доброчесності у сприйнятті колективу громадян афінського поліса VI-IV ст. до н.е. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. Чернівці, 2023. Вип. 2. С. 149-158. **(Index Copernicus)**.

10. Вар'ян О. Ідеальний громадянин у колективних уявленнях афінян класичного періоду. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. Чернівці, 2024. Вип. 1. С. 96-102. **(Index Copernicus)**.

Публікація у зарубіжному спеціалізованому виданні:

11. Вар'ян О. Моральні та громадянські чесноти в структурі образу «ідеального громадянина» у Давніх Афінах. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2017. Sv. 3. Vyd. 1. С. 150-161. **(Index Copernicus)**.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

12. Вар'ян О. Давньогрецька пайдейя: державний вимір. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 63-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 квітня 2010 р.). Харків, 2010. С. 55-56.

13. Вар'ян О. Давньогрецька пайдейя: ідеологічний аспект. *Молода наука* : зб. пр. аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2010. Вип. 2. С. 38-40.

14. Вар'ян О. Елітарність пайдейї у світлі уявлень давніх греків про «ідеальну особистість». *VI Богданівські читання*. Черкаси, 2011. С. 256-258.

15. Вар'ян О. Пайдейя: формування особистості у Давніх Афінах. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин* : стат. та матер. II міжнар.

наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Г. Л. Бондаревського (м. Луганськ, 12-13 квіт. 2011 р.). Луганськ, 2011. С. 29-34.

16. Вар'ян О. Судова влада в Давніх Афінах як складовий елемент пайдейї. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 64-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 22 квітня 2011 р.). Харків, 2011. С. 24-26.

17. Вар'ян О. Уявлення про «ідеальну» особистість як основа формування громадянина полісу (на прикладі Давніх Афін та Давньої Спарти). *Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2012. С. 309-311.

18. Вар'ян О. Економічна складова концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 66-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). Харків, 2013. С. 43-44.

19. Вар'ян О. Дозвілля в структурі поглядів на формування громадянина у Давній Греції. *Молода наука* : зб. пр. аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2014. Вип. 5. С. 69-72.

20. Вар'ян О. Релігійна та соціокультурна складова дитинства як етапу формування особистості громадянина у Давніх Афінах. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 68-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). Харків, 2015. С. 44-45.

21. Вар'ян О. Громадянські цінності в Давніх Афінах класичного періоду. *Стародавнє Причорномор'я*. Одеса, 2016. Вип. XI. С. 92-98.

22. Вар'ян О. До питання про форми суспільного регулювання відповідності образу ідеального громадянина у Стародавніх Афінах класичного періоду. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 70-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 28 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 39-40.

23. Вар'ян О. До питання про набуття статусу громадянина у Давніх Афінах класичного періоду. *Наукові засади об'єктивності і суб'єктивності громадянського суспільства* : зб. тез і матер. доп. міжнар. наук. конф. (м. Київ, 24-25 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 88-94.

24. Вар'ян О. Ставлення до дитинства в Афінському полісі архаїчного та класичного періодів. *Стародавнє Причорномор'я*. Одеса, 2018 р. Вип. XII. С. 102-107.

25. Вар'ян О. Публічний простір як середовище формування особистості у Стародавніх Афінах наприкінці архаїчного – у класичний періоди. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 71-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 39-40.

26. Вар'ян О. Еволюція громадянства у Стародавніх Афінах. *История античного мира и средневековья в университетах Украины* : к 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина : тезисы докладов Междунар. науч. конф. (г. Харьков, 25-26 октября 2018 г.). Харьков, 2018. С. 12-15.

27. Вар'ян О. Законодавчі норми та суспільний осуд як форми оцінювання недоброчесної поведінки громадян у Стародавніх Афінах. *Каразінські читання (історичні науки)* : тези доп. 72-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 26 квітня 2019 р.). Харків, 2019. С. 57-58.

28. Вар'ян О. Релігійний фактор в основі набуття громадянства у Стародавніх Афінах класичного періоду. *LAUREA III. Античний мир и средние века* : чтенія пам. проф. Владимира Ивановича Кадеева. Харьков, 2019. С. 44-47.

29. Вар'ян О. Ідеальний громадянин у колективних уявленнях афінян VI-IV ст. до н.е. «Свій» vs «Чужий»: ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя : матер. міжнар. конф. (м. Київ, 27-28 жовтня 2022 р.). Київ, 2022. С. 38-43.

30. Вар'ян О. Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах. *Стародавнє Причорномор'я*. Одеса, 2023. Вип. XIV. С. 190-199.

31. Вар'ян О. В пошуках ідеалу: взірцевий громадянин у колективних уявленнях афінян класичного періоду. *АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського* [доб. наук. ст.]. Одеса, 2024. С. 78-84.

АНОТАЦІЯ

Вар'ян О.О. Образ ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича МОН України, Чернівці, 2024.

У дисертації, на основі комплексу писемних та візуальних джерел в історичному вимірі здійснено аналіз витоків і причин виникнення суспільного концепту «ідеальний громадянин» в Стародавніх Афінах, змісту даного образу, системи, методів та принципів формування ідеального громадянина, а також – способів реалізації громадянської доброчесності задля досягнення суспільного визнання.

Образ ідеального громадянина, утверджений в колективній свідомості афінян протягом VI-IV ст. до н.е. постав наслідком особливостей розвитку поліса та відобразив потребу у формуванні громадян, здатних зберігати й відтворювати засади полісного життя. Внаслідок демократизації поліса і становлення громадянської общини, заснованої на принципах рівності, відбувалось поширення аристократичних привілеїв політичної та військової активності, культурних зразків та морально-етичних норм на весь громадянський колектив. Проявом такої еволюції став перехід від аристократичного ідеалу громадянина-воїна, властивого соціальним уявленням та взірцям VIII-VII ст. до н.е., до ідеалу доброчесного гармонійного активного громадянина VI-IV ст. до н.е.

Морально-етичний зміст образу ідеального громадянина ґрунтувався на аристократичному етосі, культурні норми й моделі поведінки якого в процесі демократизації поліса поступово поширювались на демос. Сформований та вихований у пайдеї афінянський громадянин – це наділена достатніми знаннями, уміннями й навичками людина, спроможна виконувати громадянські обов'язки з метою досягнення блага поліса й визнання набутої доброчесності у спосіб отримання почесностей та похвали, уникнення покарань і осуду.

Ключові слова: Стародавні Афіни, образ ідеального громадянина, поліс,

громадянська община, ісономія, доброчесність, арете, пайдейя, колективна свідомість, колективні уявлення.

ABSTRACT

Varian O.O. The ideal citizen image in the Athenian collective consciousness in VI-IV century BC. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.02 – World History. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2024.

The dissertation analyzes the origins and reasons for the emergence of the social concept of the «ideal citizen» in Ancient Athens, the content of this image, the system, methods, and principles of forming the ideal citizen, and the ways of realizing civic virtue to achieve public recognition in a historical context based on a complex of written and visual sources.

The features of the polis development and the need to form citizens capable of preserving and reproducing the foundations of polis life determined the content of the image of the ideal citizen in the collective consciousness of the Athenians during the 6th to 4th centuries BC. The spread of aristocratic privileges of political and military participation, cultural models, and moral norms to the entire citizen collective took place as a result of the democratization of the polis and the formation of a civic community based on the principles of equality. This evolution manifested in the transition from the aristocratic ideal of the citizen-warrior, inherent in the social perceptions and models of the 8th to 7th centuries BC, to the ideal of the virtuous harmonious citizen of the 6th to 4th centuries BC. The moral content of the image of the ideal citizen was founded on the aristocratic ethos, whose cultural norms and behavioral models gradually spread to the demos during the democratization of the polis. The Athenian citizen, who was educated in paideia, was a person endowed with sufficient knowledge, skills, and abilities, capable of fulfilling civic duties for the benefit of the polis and achieving recognition of acquired virtue through receiving honors and praise, and avoiding punishment and censure.

Keywords: Ancient Athens, the ideal citizen image, polis, civil community, isonomia, virtue, arete, paideia, collective consciousness, collective representations.

Підписано до друку 04.10.2024. Папір офсетний. Формат 60X84/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Зам № 26. Тираж 100 прим.

Виготівник: ТОВ «ПУВК»

69013, м. Запоріжжя, вул. Базова, 1Д, тел. (067)6133473